

Katlijn Malfliet

Poëtinisme

Een Russisch fenomeen

D/2018/45/625 – ISBN 978 94 014 5786 6 – NUR 697

Vormgeving omslag: Paul Verrept

Vormgeving binnenwerk: theSWitch

© Katlijn Malfiet & Uitgeverij Lannoo nv, Tielt, 2018.

Uitgeverij LannooCampus maakt deel uit van Lannoo Uitgeverij,
de boeken- en multimediodivisie van Uitgeverij Lannoo nv.

Alle rechten voorbehouden.

Niets van deze uitgave mag verveelvoudigd worden en/of openbaar gemaakt,
door middel van druk, fotokopie, microfilm, of op welke andere wijze dan
ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Uitgeverij LannooCampus
Erasme Ruelensvest 179 bus 101
3001 Leuven
België
www.lannoocampus.be

Inhoud

1	Met het verstand kan men Rusland niet vatten	9
	Poetinsisme als fenomeen	10
	Middeleeuwse kenmerken	12
	Nationaal belang en buitenlandse politiek	14
2	Poetins Rusland of Ruslands Poetin?	17
	Poetin als <i>parsoena</i>	18
	Poetins Rusland of Ruslands Poetin?	20
	Afrekenen met het verleden	23
	Iconische kenmerken van Russisch leiderschap	28
	Kerk en staat	31
	Het regime creëert de leider, die steunt op een elite	35
	Het Kremlin	36
	De <i>siloviki</i>	39
	De oligarchen	40
	De belegerde burcht	44
3	Het geheim van het competitief autoritarisme	47
	Continuïteit van het regime	48
	De presidentsverkiezingen van maart 2018	50
	De presidentskandidaten	53
	Doemaverkiezingen	56
	Partijenpluralisme	58
	De partijen in de Doema	60
	De protestbeweging	62
	Competitief autoritarisme	64
	De burgergemeenschap	67
	De greep op de media	68
	Onderwerping van het gerechtelijk systeem	72

4 Poetinomics	75
Padafhankelijkheid	76
<i>Russia Incorporated</i>	77
Rusland onder het 'oude regime': het ontstaan van de patrimoniale staat	82
Het Sovjetsysteem: de planeconomie als patrimoniale machtsstructuur	84
De patrimoniale kenmerken van de nieuwe (post-Sovjet-)Russische staat	86
De alomtegenwoordigheid van het patrimoniaal regime	87
5 Democratie met een adjectief	91
De nieuwe soevereine Russische staat	92
Soevereine democratie	95
Economisch nationalisme	96
Het verhaal van de Krim: de volksgenoten	99
6 Russisch in vele gedaanten	103
<i>Russia First</i>	104
Slavofiel of <i>westernizer</i> ? De keuze van het poetينية	106
Traditionele waarden en nationale eenheid	108
De Russische nationale idee	110
7 De wereld wordt onveiliger	115
Pan-Europese veiligheid en defensie ter discussie gesteld	116
Overlappende Nabije Buitenlanden	121
Verzwakking van de trans-Atlantische band	122
Europese samenwerking op het vlak van defensie	125
De ontwapeningsakkoorden ontkracht	126
Nieuwe wapensystemen	128
8 Het herijken van Europa	131
Rusland en Europa: de spelregels gewijzigd	132
De korte honeymoonperiode	133

Het deconstrueren van Europa	135
Het herijken van Europa	136
Rusland als opkomend hegemoon	137
Bilaterale verhoudingen met afzonderlijke landen	139
Een partnerschap met Europa?	142
9 Het transformer-fenomeen	145
Koude Oorlog 2.0	146
De verdwijntruc	148
De <i>grand strategy</i> van Rusland	150
De Raad van Europa en de Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa: slachtoffers van Russische deconstructocratie	151
De sancties: een vorm van geweld?	154
Het nieuwe transatlantisme	155
10 Sluw en slim als wereldspeler	159
Verschuivingen op het wereldschaakbord	160
Opnieuw confrontatie	163
<i>Russiagate</i>	164
Het Westen uitgedaagd	170
Een <i>grand bargain</i> tussen Europa en Rusland?	170
Ruslands uitdeinend grootmachtproject in het Midden-Oosten	174
Geen vrienden of vijanden, maar belangen	177
Euraziatische regionale integratie	180
Eurazië	183
Eurazianisme	186
Tot besluit: poetinisme, een Russisch fenomeen	188
Lijst van afkortingen en begrippen	191
Eindnoten	195
Verantwoording illustraties	207

1

**Met het verstand
kan men Rusland
niet vatten**

*Met het verstand kan men Rusland niet vatten
Een algemene maat heeft zij niet
Zij heeft haar eigen karakter
In Rusland kan men slechts geloven*

Fjodor Tjoetstjev (1803-1873)

Aan Russische scholieren werd tijdens een scholencompetitie gevraagd om aan de IJslandse ambassadeur in Rusland uit te leggen wat Rusland nu precies typeert. De winnende student citeerde dit gedicht van de dichter Fjodor Tjoetstjev. Voor hem was dat de perfecte beschrijving van het eigene én het ongrijpbare van Rusland. Toch gaan wij het erop wagen om poetinisme als politiek fenomeen ietwat meer te duiden. Dat is immers het bescheiden doel van dit boek.

Poetinisme als fenomeen

Op 18 maart 2018 werd president Poetin herverkozen als Russische president. Iets meer dan drie vierde van de kiesgerechtigden stemden voor de zittende president. Poetin is er sinds 2000 merkwaardig goed in geslaagd om het vertrouwen van de Russische burger te winnen en de hoop op het herstel van Ruslands grootmachtsstatus te verstevigen. Tijdens zijn nieuwe ambtstermijn van zes jaar (van 2018 tot 2024) mag Poetin dus zijn – electoraal gelegitimeerde – binnen- en buitenlandse beleid voortzetten. Een alternatief voor president Poetin is (nog) niet opgedoken.

Bestaat er dan zoiets als ‘poetinisme’, een specifiek Russische stijl van politiek voeren? En zo ja, gaat het dan om een politiek verschijnsel dat verbonden is met één man: Vladimir Vladimirovitsj Poetin? Poetin krijgt vaak de naam een nieuwe tsaar te zijn. Maar is het werkelijk Poetin, die de Russische politiek naar zijn hand heeft gezet of is Poetin eerder de ‘uitverkorene’ om Rusland opnieuw groot te maken? Is het mogelijk om het poetinisme te bekijken als een fenomeen, zonder onmiddellijk vooringenomen te zijn voor of tegen Poetin?

Poetinisme staat voor een heel eigen politiek regime, dat Poetin als Russische leider gestaag heeft opgebouwd sinds hij in 2000 aan de macht kwam. Dat

politiek regime heeft wortels in het verleden en legt ankerpunten vast naar de toekomst. Het draagt ook eigen trekken van binnen- en buitenlandse politiek in zich. En die beide domeinen zijn veel hechter met elkaar verbonden dan een eerste blik laat vermoeden. Poetin heeft eerst orde op zaken gesteld in zijn eigen land, voordat hij ging werken aan een hernieuwde grootmachtsstatus voor Rusland. Dat Rusland terug is op het wereldtoneel, daar twijfelt niemand aan sinds de annexatie van de Krim in 2014 en het Syriëverhaal. *Russiagate*, over de mogelijke inmenging vanuit Rusland in de Amerikaanse presidentsverkiezingen van 2016, leidde tot een intern politiek debat in de Verenigde Staten, dat het Amerikaanse politieke veld diep verdeelt. De eensgezindheid over de Amerikaanse Ruslandpolitiek is meer dan ooit zoek. De vraag blijft of en hoe ook Europa het doel werd van een Russische langetermijnstrategie en hoe Europa tegenover Poetins politiek beleid kan staan, welke keuzes Europa daarin maakt, en of de trans-Atlantische optie, die uitgaat van gemeenschappelijke Amerikaans-Europese economische, veiligheids- en defensiebelangen wel overeind blijft.

Illustratie 1. Het wapenschild van Rusland.

Om deze vragen te kunnen beantwoorden gaan wij op zoek naar een beter begrip van de Russische politieke realiteit en van het Russische binnen- en buitenlandse beleid. Poetinisme gaat over een bepaalde stijl van regeren, een bepaalde manier om met de staatsmacht om te gaan, om legitimiteit bij

de Russische burger te verkrijgen en om het wereldtoneel te bespelen. Kan het zijn dat het politiek regime van een land, zo groot als Rusland, zo uitgestrekt en verscheiden, heel eigen kenmerken vertoont, die het onderscheiden van om het even welk politiek bestel? Kunnen die kenmerken dan 'iconisch' worden genoemd omdat ze verwijzen naar iets wat de persoon van de leider overschrijdt, zoals Russische of Byzantijnse iconen aan heiligen welbepaalde kenmerken, houdingen en attributen toeschrijven? Sint-Michiel, bijvoorbeeld, is steeds herkenbaar aan draak en speer, die tot in de hemel reikt. Sint-Michiel siera het Russisch wapenschild, en symboliseert daar zoals altijd de overwinning van het goede op het kwade. Bestaat zo'n iconisch portret van het Russische politieke regime? Hoe herkent het Russische volk dan zijn politieke leider, die misschien niet helemaal geliefd is, maar zonder alternatief? Welke iconische kenmerken heeft zo'n Russische leider zelf?

Middeleeuwse kenmerken

Volgens Vladimir Sorokin, auteur van het meesterwerk *De dag van de opritsjnik* vertoont het Russische machtssysteem nog steeds middeleeuwse kenmerken: het haalt zijn inspiratie bij Ivan de Verschrikkelijke, het is onderdrukkend en ronduit absurd.¹ In *De dag van de opritsjnik*, een sciencefictionroman geschreven in 2005, beschrijft Sorokin het Rusland van 2028. Rusland wordt, zoals in de tijd van Ivan de Verschrikkelijke (Ivan Grozny, die in 1547 de eerste tsaar van Rusland werd), met ijzeren vuist geregeerd door een tsaar, die bijgestaan wordt door de *opritsjnina*, een soort middeleeuwse SS, die terreur zaait en als mysterieuze geheime politie namens de tsaar moordt, plundert en verkracht. Het toekomstbeeld dat Sorokin in 2005 schetste, is intussen herkenbaar geworden, en lang niet meer zo ondenkbaar als in 2005. In 2028 is volgens de profetische Sorokin Oekraïne volledig geannexeerd, opposanten worden publiek gezeseld, vloeken in de naam van God is verboden en het orthodoxe geloof wordt in zijn meest extreme vorm opgelegd. Rusland heeft een grote muur gebouwd om zich hermetisch af te sluiten van het Westen.

Volgens Sorokin hebben de bolsjewieken de machtspiramide van Ivan de Verschrikkelijke gemoderniseerd. Leaders als Lenin en Stalin hebben het machtsysteem geperfectioneerd, waardoor de repressie en het totalitaire karakter van de maatschappij nog sterker werd. Ook vandaag zijn Lenin en Stalin volgens

hem niet dood en begraven, en het Russische volk blijft zijn leider zien als de gevreesde en tegelijkertijd de enige, die de hoop op de verlossing van het Russische volk en de uitbouw van de Groot-Russische gedachte machtspolitiek gestalte kan geven. Dat de leider daarvoor soms een beroep moet doen op zijn ijzeren arm om terreur te zaaien (zoals bij de moord op Nemtsov in Moskou, de vergiftiging van Skripal in Salisbury en tal van andere onopgeloste terreurdaden), zoals indertijd Ivan de Verschrikkelijke deed met zijn *opritsjnina*, slaat weliswaar een onoverbrugbare kloof tussen de leider en zijn volk, maar het volk aanvaardt deze onvermijdelijke collateral damage van een machtsstelsel, dat het sinds eeuwen heeft geduld en ondergaan. De Russische media kunnen met hun propaganda in de hoofden van de bevolking angst voor rampspoed en voor vijandige dreigingen van buiten uit maar ook van binnen in het machtsstelsel aanwakkeren en laten smeulen. Daarom kan het poetinsisme de Russische leider nog meer dan ooit tevoren voorstellen als die ene man, die het volk tegen al die bedreigingen kan beschermen.

Een belangrijke vraag is ook waarom het huidige Rusland met zijn poetinsisme dit – inderdaad middeleeuwse – machtspatroon kan blijven aanhouden, en waarom democratie en rechtsstaat geen kans hebben gekregen in het Rusland na de Sovjet-Unie. Hoelang zal het poetinsisme, als bijzonder verfijnde vorm van autocratie, nog kunnen standhouden?

Of Rusland is zoals de Titanic – de muziek klinkt nog, maar het schip gaat hopeloos ten onder – zoals Sorokin beweert, kan worden betwijfeld. Het Russische machtsstelsel is weliswaar niet democratisch, maar het is meer robuust dan om het even welke westerse democratie. Dat betekent een gevaar voor het Avondland, een gevaar dat zich niet in de eerste plaats militair, maar vooral cultureel zal ontplooiën als een schaduw over westerse kostbaarheden als mensenrechten, democratie en rechtsstaat. Belangstelling en begrip voor de eigen politieke aard van Rusland zijn een eerste voorwaarde om samen te leven met het immense Rusland, dat wellicht nooit een ‘normaal’ land zal worden.²

Het blijft moeilijk – een echte uitdaging – om Rusland te begrijpen, om meer bepaald te spreken over Russische politiek en zijn leiderschap, want daarover willen we het hebben in dit boek. Dat ligt vooral aan het paradoxale karakter van elk aspect van de Russische politiek. Klassieke theorieën in de politieke wetenschappen zijn niet echt toepasbaar op Rusland. Al onze bekende concepten en technieken lijken te verdampen als we de Russische politiek willen vat-

ten. Het meest sprekende voorbeeld van die tegenstrijdigheid tussen politieke wetmatigheid en de Russische politieke realiteit blijft het schakelmoment van 2008: president Poetin geeft zijn presidentschap door aan Dmitri Medvedev, omdat de grondwet geen derde termijn toelaat voor een zittende president, maar hij blijft in de periode van Medvedevs presidentschap (2008-2012) de onbetwiste politieke leider.

Rusland verbaast ons telkens weer en zet ons op het verkeerde been. De presidentsverkiezingen in maart 2018 betekenden slechts een kleine deining in de ontwikkeling van het poetinsisme, dat in de vooralsnog laatste presidents-termijn van Poetin prioriteit wil geven aan het Russisch buitenlands beleid. 'Rusland staat paraat als een tijger, die op punt staat zijn prooi aan te vallen', zo wordt in militaire kringen gefluisterd. Maar wat zal er gebeuren in de aanloop naar 2024, wanneer president Poetin (hij zal dan 71 jaar zijn) volgens de grondwet de fakkel zal moeten doorgeven? Overleeft het poetinsisme Vladimir Vladimirovitsj Poetin?

Nationaal belang en buitenlandse politiek

Ook in de buitenlandse politiek van Rusland is verwarring troef. Is er ooit een echte oorlog geweest tussen Rusland en Oekraïne in 2014? In welke zin heeft Rusland zich gemengd in de Amerikaanse verkiezingen? Is de Russische interventie in Syrië aanvaardbaar voor de internationale gemeenschap? Komt er opnieuw een Koude Oorlog? Churchills gevatte uitspraak over Rusland blijft overeind. Toen hij gevraagd werd om iets te zeggen over de mogelijke toekomstige acties van Rusland, kwam hij met de legendarisch geworden uitspraak: 'Ik kan u de acties van Rusland niet voorspellen. Rusland is een raadsel, verpakt in een mysterie en omringd door een enigma.' Wat Churchill daarna zei, bleef minder in de geesten hangen: 'maar misschien is er één sleutel, en dat is het Russisch nationaal belang'.

Dat Russisch nationaal belang ontleden, is echter niet eenvoudig. Het gaat zeker niet louter om economische bezorgdheden, hoewel Rusland ons dat graag zou doen geloven. Het komt erop aan om voldoende nuance aan te bren-

gen in de politieke analyse van het poetinismefenomeen. Opinies over wat het poetinisme nu eigenlijk betekent blijven lijnrecht tegenover elkaar staan, zeker in de Verenigde Staten, maar ook in Europa, waar er vooral een pijnlijk gebrek is aan originele ideeën over de Europese – al dan niet trans-Atlantische – constructie en de daarop gebaseerde relaties tussen Rusland en Europa.

Kan de geschiedenis ons helpen? Historisch is er de tsaristische erfenis en de ambiguïteit van Lenins en Stalins leiderschap. De gemiddelde Rus kan Stalins vastberadenheid om de Tweede Wereldoorlog te winnen blijkbaar sterker appreciëren dan dat hij Stalins excessen in het vernietigen van zogenaamde politieke vijanden afkeurt. Naar aanleiding van de honderdste verjaardag van de Russische Revolutie wordt openlijk de vraag gesteld of de bolsjewistische revolutie Rusland wel goed heeft gedaan. Maar Lenin blijft wél de leider, die de weg wees. Ook Poetin zegt dat er maar één weg is, de weg vooruit.

Het marxisme-leninisme was sterk ideologisch gekleurd: de doctrine beloofde het communisme als gelukzalige toestand op aarde. Dat experiment is faliekant afgelopen. De vrees voor een nieuwe ontwrichtende revolutie is groot in het huidige Rusland. Het poetinisme is gebouwd op het afwenden van revolutie, en het verzekeren van orde en standvastigheid. Rusland moet dus zijn wonden likken en een nieuw politiek project op stapel zetten. Ook dat is poetinisme: bouwen aan een toekomstproject. Het poetinisme bouwt op de overblijfselen van het Sovjetregime een nieuw politiek bestel, dat volgens heel andere paradigma's dan het marxisme-leninisme werkt. Rusland is daarbij zeker zijn ambities in het 'Nabije Buitenland' niet vergeten. Ook dit nieuwe geopolitieke project van Rusland, dat in de Euraziatische ruimte te situeren is, krijgt de nodige aandacht in dit boek.

Poetinisme als fenomeen benaderen, betekent dat men uitgaat van een observeerbaar gebeuren, iets zichtbaars, een verschijnsel (van het Oudgriekse *phainomenon*), waar men wetenschappelijk mee aan de slag kan. Zoals men aardbevingen, onweer, roest als relevante fenomenen kan beschouwen, zo kan men poetinisme als een bestuderswaard politiek fenomeen bekijken. Laat ons samen op zoek gaan naar mogelijke (waarneembare) kenmerken van het poetinisme om Rusland iets beter te begrijpen.

2

Poetins Rusland
of
Ruslands Poetin?

Vladimir Vladimirovitsj Poetin wordt wel eens beschreven als 'de man zonder gezicht'. Men kan inderdaad moeilijk zeggen dat Poetin als persoon veel charisma uitstraalt. Maar misschien was dat wel een geschikte uitgangspositie om op dit lege blad de tekens van Russisch leiderschap te boetseren.

Poetin als parsoena

Vladimir Poetin kreeg opvallend hoge waarderingcijfers, niet alleen tijdens de laatste presidentsverkiezingen, maar ook gedurende de hele periode waarin hij aan de macht was als president (2000-2008 en 2012-2018) of als eerste minister (2008-2012). De sancties, die de Verenigde Staten en Europa aan Rusland opleggen, maken de Russen meer anti-Amerikaans, maar zij raken de reputatie van Poetin niet, zij drijven de populariteit van Poetin ook niet op, aldus Timothy Frye.³ Dat deed de Krimannexatie wel.⁴

Poetin wordt dus sterk gesteund door de Russische bevolking. Vandaar onze eerste paradox. Rusland kan moeilijk een democratie worden genoemd, integendeel; de autocratische trekken van het regime worden steeds krachtiger. Maar toch steunt de Russische bevolking haar politieke leider. Die steun nam zelfs toe na de annexatie van de Krim in 2014, toen de populariteit van de Russische president steeg tot boven 80%.

Poetinisme als politiek regime vertoont dus een autocratische leider, die een hoge graad aan legitimiteit bij de bevolking wist op te bouwen. Is dat het resultaat van verkiezingen, van het politiek systeem, of zijn er andere factoren in het spel? Constitutioneel is het Russische politieke systeem semipresidentieel, met een verkozen parlement en een verkozen president, een premier aangesteld door de president en een regering, die verantwoording verschuldigd is aan het parlement. Maurice Duverger lanceerde het concept van het semipresidentieel systeem in 1980: een systeem van duale executieve, met een direct verkozen president en een kabinet, dat over het vertrouwen van het parlement moet beschikken. Een interessante vraag was of zo'n verdeling van de uitvoerende macht tussen president en kabinet een aangewezen formule kon zijn voor opkomende democratieën. Daar zijn politieke wetenschappers nooit helemaal uit geraakt. Wel is het zo dat de huidige Russische grondwet de president de belangrijkste bevoegdheden toebedeelt, en dat de premier als

hoofd van de regering een grotendeels uitvoerende taak krijgt.⁵ Vandaar dat sommige constitutionalisten, die semipresidentiële systemen verder zijn gaan opdelen volgens een continuüm van meer of minder parlementaire dan wel presidentiële macht, ook spreken van een Russisch grondwettelijk design voor een hyperpresidentieel systeem.⁶ Volgens de indeling van Shugart en Carey neigt het Russische systeem sterk naar presidentialisme, omdat precies de president volgens de Russische grondwet zo'n belangrijk en omvangrijk pakket aan bevoegdheden krijgt. De Russische eerste minister, die volgens het semipresidentieel systeem verantwoording verschuldigd is aan het parlement, heeft grondwettelijk vooral technische en economische uitvoeringsbevoegdheid. Voor het overige eerbiedigt de Russische Grondwet de principes van de rechtsstaat, de scheiding van de machten, de bescherming van de mensenrechten en de onafhankelijkheid van de rechterlijke macht.

De Jeltsingrondwet van 1993 is vandaag nog steeds in bijna ongewijzigde vorm van kracht. Alleen de electorale termijnen van het parlement (de Doema van vier naar vijf jaar) en van de president (van vier naar zes jaar) zijn aangepast in de periode waarin Medvedev president was. Wie die grondwet leest, ziet er alle elementen van een electorale democratie de revue passeren: de verkiezingen moeten vrij en eerlijk zijn, er is partijenpluralisme. Een eenpartijsysteem, zoals de Sovjet-Unie vroeger kende met een monopolierol voor de Communistische Partij, wordt in de grondwet expliciet verboden.

Maar in de praktijk werkt de Russische politiek op een heel andere wijze, en krijgt één politieke figuur uiteindelijk het absolute leiderschap toevertrouwd, ook vanwege de bevolking, die haar leider herkent, zoals een orthodoxe gelovige een welbepaalde heilige associeert met zijn of haar attributen, de houding, de kenmerken van het gelaat. Poetin beantwoordt aan die iconografische afbeelding van het leiderschap in Rusland. Of misschien nog beter: in Poetin kun je eigenlijk de *parsoena* van het poetinsisme zien. Ik verklaar mij nader.

In het begin van de achttiende eeuw ontwikkelde zich in Rusland een schilderstijl die het midden hield tussen de iconografie en het (latere) portret: de *parsoena* (afgeleid van het Latijnse *persona*). Het gaat om een type van portretkunst, dat nog steeds stilistische kwaliteiten en technieken van de Russische iconenschilderijen vertoont: een *parsoena* werd ook op een houten paneel geschilderd, er was gebrek aan perspectief, zo goed als geen interesse voor de gelaatsuitdrukking, aandacht voor de decoratieve achtergrond. Die iconogra-

fische kenmerken combineert de *parsoena* met het West-Europese seculiere portret. De kenmerken van de persoon worden bij een *parsoena*-afbeelding gefixeerd en getekend op een rigide wijze met lineair perspectief om ze te bewaren in de herinnering. Maar anders dan een icoon was de *parsoena* een afbeelding van een gewoon en levend persoon.

Zoals de *parsoena* een overgang vormde tussen de middeleeuwse iconografie en de moderne portretkunst, zoals de *parsoena* tegelijkertijd een welbepaalde persoon voorstelde, maar toch nog duidelijk de iconografische wijze van afbeelden niet helemaal verliet, zo is het poetinisme inderdaad verbonden met de persoon van Poetin. De persoon van Poetin is moeilijk te scheiden van het poetinisme als dusdanig. Men kan zeker spreken van een gepersonaliseerd leiderschap. Maar veelzeggender dan de persoon van Poetin, zijn geschiedenis, zijn persoonlijkheid, zijn de heel eigen kenmerken van het politieke regime dat wij poetinisme noemen. In deze context is de term ‘politiek regime’ beter op zijn plaats dan ‘politiek systeem’. Het poetinisme vertoont namelijk de iconische kenmerken van een veelgelaagd Russisch politiek leiderschap. Hoe kunnen wij dat Russisch leiderschap, en dus ook het poetinisme, dan wel typeren? Aan welke kenmerken beantwoordt dit fenomeen? Het concept van leiderschap, zoals dat in Rusland op een specifieke wijze vorm heeft aangenomen, is het onmiskenbare uitgangspunt om het poetinisme als fenomeen en als politieke stijl te verstaan.

Poetins Rusland of Ruslands Poetin?

‘Poetins Rusland’ is een veelgebruikte titel voor een boek of voor een coververhaal van een tijdschrift.⁷ Dat één man zo’n politieke impact kan hebben op zijn land én op de wereld, leidt tot de meest uiteenlopende overwegingen, waaronder de verwijzing naar de ‘nieuwe tsaar’ wel het meest voorkomt.⁸ Poetinisme is niet democratisch (en pretendeert ook niet om dat te zijn), maar ook niet totalitair, niet communistisch of sovjet. Maar wat is het dan wel? Recente literatuur omschrijft het Russische politieke regime met de meest extreme termen als ‘nationaalconservatisme’, ‘neobolsjewisme’, ‘nationaalpatriotisme’, ‘eurazianisme’, ‘autoritarisme’ en zelfs als ‘fascisme’. Autoritair is het regime van het huidige poetinisme vast wel, Poetin beschikt over een – vooralsnog – onaanvechtbaar en omvattend leiderschap. Sinds 2000 zit er wel een evolutie

in het poetinsisme naar een politiek regime, waarvan bijvoorbeeld wordt gezegd dat het zich heeft ontpopt van een zacht naar een hard autoritair regime, en dat Rusland is uitgegroeid tot een revanchistische grootmacht, die zowel de Verenigde Staten als Europa verwijten toestuurt over hun houding ten aanzien van het Nieuwe Rusland.

Maar gaat het om Poetins Rusland dan wel om Ruslands Poetin? Dat is lang niet zo duidelijk. Een aantal auteurs besteedt veel aandacht aan Poetins persoonlijkheid en aan zijn persoonlijke psychologie, wanneer zij de huidige Kremlinpolitiek willen duiden. Zij wijzen bijvoorbeeld op zijn onzekerheid, een minderwaardigheidscomplex, dat zou zijn omgeslagen in het omgekeerde: een drang tot overheersing en controle. Zij benadrukken Poetins weinig opvallende loopbaan als ambtenaar bij de geheime diensten (toen nog KGB geheten) met standplaats in Oost-Duitsland, en de impact van het milieu van de geheime diensten op zijn manier van denken: zijn geloof in de toekomst van Rusland als grootmacht, zijn obsessie met geschiedenis, zijn missie, die er een is om Rusland te redden.⁹

Wie beweert dat Poetin de onbetwiste sterke leider is van het Rusland van vandaag heeft ongetwijfeld gelijk, en dat hij door de Russische bevolking op handen wordt gedragen blijkt evenzeer een feit. Jonge meisjes laten een tattoo van Poetin op hun arm aanbrengen. Vrouwen dromend van een echte man willen er 'een zoals Poetin' (*takogo kak Poetin*). Heeft Vladimir Vladimirovitsj Poetin dan echt de charismatische persoonlijkheid om jong en oud, man en vrouw, rijk en arm aan te trekken?

Hoe kan men verklaren dat een totaal onbekende man, die zijn loopbaan als geheim agent in Oost-Duitsland had doorgebracht zonder ook maar enigszins op te vallen, in alle stilte naar Sint-Petersburg kwam? Eigenlijk een beetje zoals Lenin indertijd naar Rusland spoorde om daar de revolutie te gaan organiseren.¹⁰ Hoe te verklaren dat Poetin in de stad van Peter de Grote een netwerk uitbouwde van *Pitertsi*, die zich later, toen Poetin in Moskou opdook als de zoveelste kandidaat-premier van Boris Jeltsin (in augustus 1999), bij hem zouden komen voegen als zijn persoonlijk netwerk, dat het beleid mee uitzette? Poetinsisme gaat om het opbouwen van leiderschap in al zijn aspecten: macht, autoriteit en invloed, in een ondemocratisch regime.

Boris Jeltsin, de eerste president van de Russische Federatie, die er alles aan deed om de geschiedenis in te gaan als een corrupte dronkaard, en die in 1996 aan de macht werd gehouden door een al te doorzichtige manipulatie van de presidentsverkiezingen, koos Poetin, een vroegere KGB-veiligheidsagent en veiligheidsbureaucraat om zijn eerste minister te worden in augustus 1999. Poetin zei dat hij eerst weigerde en aarzelde. Maar aan het einde van het millennium treedt de ontaarde Jeltsin plotseling af en maakt Poetin openlijk tot zijn opvolger en 'erfgenaam'. Terwijl wereldwijd in elke familie de eindejaarsfeesten in volle voorbereiding waren, kondigde Jeltsin in een eindejaarstoespraak in december 1999 op de televisie zijn opvolger aan. Dat gebeuren drukte een diepe stempel op de millenniumwende.

Eenmaal aan de macht gaat Poetin aan de slag met een hele rij oligarchen, die hun fortuin tijdens de Jeltsinperiode hadden vergaard, herbouwt hij de economie, en zet de federale structuur en het sociale vangnet netjes op orde, alsof hij grote schoonmaak hield in de door Jeltsin aangerichte augiasstal. Die economische aardverschuiving en het 'orde op zaken stellen', verklaart veel van Poetins bijna instant verworven populariteit bij de bevolking. Poetin was de geschikte leider voor Rusland, zo werd duidelijk voor de Russische bevolking, na het zootje dat Jeltsin had uitgezet. Hij maakte een einde aan de Tijd der Troebelen.¹¹ Zo'n leider was welkom bij de bevolking, een leider die Rusland zou redden en wiens kenmerken de Russische bevolking herkende vanuit haar ervaring uit het verleden. Juist omdat Poetins gelaat zo weinig expressie vertoonde, kon de Russische burger hem gemakkelijker associëren met de 'gezondene'. Met Poetin had Rusland een leider voortgebracht, die perfect beantwoordde aan de iconische kenmerken van het Russische leiderschap, zoals dat daarvoor door de Russische tsaren en door Lenin en Stalin was 'bedreven'. Poetin heeft in opdracht van het Kremlin een beeld van zichzelf geschapen, dat past in de Russische politieke cultuur. Zo'n project kon alleen worden gerealiseerd door de geheime diensten, uit wier gelederen hij zelf voortkomt. Zijn *parsoena* beantwoordt aan de verwachtingen, die de doorsnee-Rus heeft rond Russisch leiderschap.